

ontsteking een oppervlakkige necrose kan geven met afstooting van schilfers been en niet een uitgebreide, zooals hier blijkbaar geweest was. Voorbeelden van voortgeleide beenontsteking zien wij nu en dan na uitgebreide phlegmonen van onderarm en hand. Dr. VAN DER GOOT baseert zijn meening op het door hem waargenomen feit, dat aanvankelijk de clavicula geheel intact was, maar eerst nadat het been bij de operatie van periost ontbloot was, werd aangetast. Deze laatste uiting leek mij meer een later bedacht hulpmiddel om de daarna optredende osteomyelitis te verklaren; noch dr. VAN DER GOOT noch een andere chirurg zal bij het openen van een diep absces in de fossa supraclavicularis en supraspinata het sleutelbeen van zijn beenvlies ontblooten, als zij met de clavicula niets te maken hebben. Dat de clavicula enkele dagen na het optreden der ziekte intact leek, bewijst nog niet, dat deze intact was. Een dergelijke vergissing is ons allen wel eens overkomen; zoo gebeurt het ons ook wel eens, dat wij een diepliggend warm absces openen, zonder den oorsprong te kunnen vinden, bijv. bij osteomyelitis van het bekken, terwijl later het uitgangspunt duidelijk wordt.

De zekere symptomen van een afgeloopen osteomyelitis, de hooge mate van onwaarschijnlijkheid van het secundair aangetast zijn van het been in dezen graad, het ervaringsfeit, dat bij het openen van een warm absces het uitgangspunt soms pas later gevonden wordt, deden mij besluiten een primaire acute osteomyelitis aan te nemen. Een uitspraak van den Centralen Raad kan hieraan niets veranderen. Dit lichaam heeft er zich wel wat gemakkelijk van afgemaakt, door alleen aan te nemen, dat het absces niet het gevolg was van het opgegeven ongeval. Had het aangegeven wat dan wel de oorzaak van het warme absces was, dan was dit een steun voor zijn opvatting geweest.

Met collegialen groet

's-Gravenhage, 31 October 1906.

M. RUTGERS.

CIVIEL GENEESKUNDIGE DIENST IN NEDERLANDSCH INDIE.

Blijkens de aflevering van 27 October jl. van dit *Tijdschrift* is door het lid der Tweede Kamer, den heer BOGAARDT, bij het voorloopig verslag een afzonderlijke nota ingediend betreffende den civiel geneeskundigen dienst in Ned. Indië.

Niet van belang ontbloot acht ik het, dat ook van andere zijde de Tweede Kamer ingelicht wordt en wensch ik het langs dezen weg te doen, te meer omdat aan hen, die aan het hoofd van dien dienst gestaan hebben, misstanden worden ten laste gelegd, waartegen zij in de eerste plaats hadden moeten waken; ook worden gewichtige aangelegenheden in die nota onjuist voorgesteld.

Verschillende punten in die nota voorkomende, wensch ik hieronder in het kort te bespreken en mij te bepalen tot het vermelden van feiten, waaruit dan kan worden opgemaakt in hoeverre de beschuldigingen van den heer BOGAARDT juist, en zijn voorstellen tot verbetering de ware zijn.

I. *De geneeskundige dienst in Indië zou zich voornamelijk toeleghen op genezing van ziekten; aan maatregelen tot voorkoming van ziekten zou, met uitzondering van de vaccine-regeling, niets methodisch en met goede organisatie ten uitvoer worden gelegd.*

Hiertegen is aan te voeren, dat het Instituut PASTEUR te Batavia op loffelijke wijze werkzaam is, dat verschillende heilsera op vele plaatsen te verkrijgen zijn, dat tegen blindheid van pasgeborenen zooveel mogelijk gewaakt en dat door de medici op zuivering van drinkwater gelet wordt.

Ter voorkoming van het overbrengen van besmettelijke ziekten over zee in N. I. dienen de quarantaine-ordonnanties (zie de verschillende Staatsbladen van 1892 tot en met 1905), ter voorkoming van besmettelijke ziekten in Indië de epidemie-ordonnantie, opgenomen in de Staatsbladen van 1892 n°. 45, van 1902 n°. 111 en 371; ter voorkoming van pest de pestordonnantie, opgenomen in de Staatsbladen 1902 tot 1905.

Met de aanwezige krachten en de zeer beperkte hulpmiddelen waarover te beschikken valt, wordt zooveel mogelijk naar het voorkomen van ziekten gestreefd.

II. *Gelden voor bestrijding van lepra en venerische ziekten worden ondoelmatig aangewend.*

Het lepra-vraagstuk is in een toestand van wording en reeds zijn voorstellen daaromtrent door den geneeskundigen dienst ingediend. De gelden, die tegenwoordig voor de bestrijding dier ziekte worden uitgegeven, zijn zeer gering. Behalve een subsidie tot instandhouding van het particulier leprozen-gesticht te Lagoe Boti in de Batak-landen worden nog 1700 gulden besteed voor onderhoud, verpleging, enz. ten behoeve van de lijders in het lepra-gesticht bij Palembang.

Wel wordt het tijd dat de Indische Regeering eens kleur bekenne in die lepra-zaak. Zelfs is die ziekte nog niet eens onder de besmettelijke ziekten opgenomen.

In hoeverre de gelden voor de bestrijding der venerische ziekten ondoelmatig worden aangewend, zou nader moeten worden aangetoond. Niet lang geleden werd echter reeds op eenige gebreken, die het stelsel tot bestrijding der venerische ziekten aankleefden, gewezen en werden daardoor 30000 gulden minder op de begrooting gebracht dan in 1905 *).

III. *Tegen voorkoming van malaria geschiedt hoegenaamd niets.*

Hiertegen is nog niet genoeg gedaan, dat moet eerlijk worden bekend. Doch men vergete niet, dat in Indië bijna overal malaria voorkomt en dat plantengroei en bodemgesteldheid machtige factoren zijn om de anopheles te doen voorttellen. Zoolang het aantal medici zoo bedroevend klein is en de geneesheeren met werkzaamheden zijn overladen, kan van afdoende bestrijding weinig heil verwacht worden.

De malaria-specialist, dr. TERBURGH werd echter naar het geteisterde eiland Madoera gezonden, hij hield lezingen over malaria in de 2de militaire afdeling op Java, werd te Willem I geplaatst ter bestudeering van de middelen om die plaats zooveel mogelijk malaria-vrij te maken, terwijl door dr. DE VOGEL, oudste stadsgeneesheer te Semarang, belangrijke studiën gemaakt zijn ter bestrijding dier ziekte in Semarang. Kinine-tabletten worden tegen luttele bedragen verkrijgbaar gesteld, bij het leger is de klamboe-verstrekking belangrijk toegenomen en zijn reeds op eenige plaatsen proeven genomen met afsluiting van vensters door metaal-gaas.

*) Zie begrooting voor N.-I., Hoofdstuk II, Afd. V, n°. 19, toelichting (87).

IV. *Volgens officiële rapporten zijn de gouvernements-inlandsche hospitalen in de binnenlanden voor het meerendeel ongeëvenaarde toonbeelden van verwaarloozing.*

Een zware beschuldiging voorwaar! De woorden: „voor het meerendeel” zullen hier moeten luiden: „enkele”. Uit de officiële rapporten van den Inspecteur van den burgerlijk geneeskundigen dienst kan ook blijken, dat verscheidene inlandsche hospitalen in zeer goeden staat verkeerden. Dat enkele ziekeninrichtingen een ongunstigen indruk maakten, is aan verschillende omstandigheden te wijten. Er moeten soms medici worden aangesteld, die nog nimmer aan het hoofd eener ziekeninrichting gestaan hadden, ja, ternauwernood met de reglementen van den civiel geneeskundigen dienst of met de taal hunner patiënten bekend waren. Zij hadden zeer zeker leiding en contrôle noodig, waaraan niet de noodige hand kon gehouden worden tengevolge van gebrek aan inspecteerend personeel. Ook vergete men niet, dat door het te geringe salaris, in verband tot hun dienstverplichtingen, de civiele geneesheer de civiele praktijk moet najagen ten koste van 's lands belangen.

V. *Betere hospitalen dan die der Deli-maatschappij bestaan er in geheel Indië niet.*

Gaarne wil ik toegeven, dat die hospitalen voortreffelijk zijn, doch laat die Maatschappij eens opgeven de onkosten daaraan besteed! Ontvangen toch de geneesheeren aan die gestichten verbonden een maandelijksch traktement van 1000—1500 gulden!

Met dergelijke rijke particuliere maatschappijen kan de Staat niet concurreeren!

VI. *Voor behoeftigen worden coöperatieve busvereenigingen in het leven geroepen van Staatswege gesteund en gecontroleerd.*

Er bestaat kans, dat daarmede weldra in Buitenzorg een proef genomen wordt. M. i. is Indië nog niet rijp voor dergelijke vereenigingen en is het publiek te wisselvallig. Wanneer de militaire apotheken de medicijnen moeten verstrekken, bedenke men, dat men het daarin reeds nu volhandig heeft en dat uitbreiding van personeel, vergrooting der magazijns-ruimte enz. noodwendig daarmede gepaard zullen moeten gaan.

Hoe de heer BOGAARDT het in Indië zonder civiele geneesheeren en zonder ziekengestichten stellen wil, is mij niet duidelijk. Particuliere, gesubsidieerde ziekengestichten zullen alleen dáár verrijzen, waar de bijverdiensten van beteekenis zijn. Op de overige talrijke plaatsen komen toch ook tal van ongelukken en verwondingen voor, welke hospitaal-verpleging gebiedend noodzakelijk maken. Men geve echter den civielen geneesheeren een hooger salaris en zorg er voor, dat zij er belang bij hebben den Staat naar behooren te dienen.

VII. *In iedere contrôle-afdeeling worde geplaatst één dokter-djawa, als chef in elke residentie één adjunct-inspecteur, gekozen uit de allerbeste der dokters-djawa bijv. die welke den artstitel in Nederland hebben verkregen! Boven de adjunct-inspecteurs staan 5 inspecteurs, Europeesche artsen.*

De dokter-djawa zal zich op de hoogte moeten stellen van den gezondheidstoestand in zijn contrôle-afdeeling, gevangenen moeten behandelen en polikliniek moeten houden.

Die inlandsche geneeskundigen moeten dus voortdurend op reis zijn en voorzien zijn van de noodige geneesmiddelen en utensiliën. Weinige dokters-djawa zullen naar een dergelijk reizend baantje verlangen en het nuttig

effect van een op dergelijke wijze te houden poliklinische behandeling zeer problematisch of beter gezegd slechts geldverspilling.

Bovendien zijn er geen dokters-djawa genoeg en het laat zich aanzien, dat in de eerste tientallen van jaren dat getal niet belangrijk vermeerderen zal. De Staatsbladen 213 en 214 van dit jaar, waarbij ook aan de meeste inlandsche landsdienaren vrije geneeskundige hulp verzekerd werd, tengevolge waarvan de bijverdiensten van den inlandschen geneeskundige zullen verminderen, zijn veeleer in staat den toeloop tot de school tot opleiding van inlandsche artsen te doen afnemen. Men bedenke overigens, dat er slechts 150 geneeskundigen zijn, waarvan 57 op de buitenbezittingen en 22 in verschillende ziekengestichten (n.l. in de Stadsverbanden en krankzinnigen-gestichten) geplaatst zijn. Voor Java en Madoera blijven derhalve 71 over! De bevolking van die 2 eilanden is ongeveer 30 millioen! Onmogelijk is het dus, om het doel van den heer BOGAARDT te bereiken; het is slechts toekomst-muziek evenals de aanstelling van de adjunct-inspecteurs. Gaarne ga ik met hem mede, waar hij het aantal inspecteurs wil uitbreiden, doch dit plan stuit af op de onkosten, zooals in Indië tegenwoordig bijkans alles daarop afstuit.

VIII. *Voorts moeten er zijn 3 groote goed ingerichte Staatshospitalen met een eenvoudig laboratorium tot het doen van bacteriologische en pathologisch-anatomische onderzoekingen. Met deze hospitalen kunnen de inspecteurs te rade gaan voor maatregelen en onderzoekingen op het gebied der volksgezondheid.*

Er bestaan reeds 3 groote Stadsverbanden te Batavia, Semarang en Soerabaia. Voor bepaalde wetenschappelijke onderzoekingen, — wel, voor zooverre deze bij het ziekbed te pas komen — behooren die gestichten niet te worden ingericht. De geneesheeren, daaraan verbonden, moeten niet de vraagbaak zijn van de(n) Inspecteur(s) van den civiel geneeskundigen dienst. Dezen moeten zich wenden tot den Directeur van het geneeskundig laboratorium of tot den 1sten Laborant van het scheikundig laboratorium te Batavia, zooals thans geschiedt.

IX. *In deze hospitalen wenscht de heer BOGAARDT steeds frissche jonge medische krachten en wil hij daarom een regeling treffen met groote Stoomvaartmaatschappijen zoodat jonge medici dier maatschapphen een jaar of twee assistent aan die Ziekenhuizen kunnen worden.*

Een dergelijke maatregel moge voor die medici wel interessant zijn, doch in het belang der lijdens is hij voorzeker niet. En daarop komt het toch in de eerste plaats aan! Telkens nieuwe, jonge, onervaren medici, onbekend met taal, zeden, gewoonten en Indische ziekten! Geen chef van een groot hospitaal zou op zulke assistenten gesteld zijn! Tegenwoordig wordt althans voor plaatsing aan die stadsverbanden geëischt, dat de geneesheer met vrucht den cursus in tropische ziekten te Batavia gevolgd heeft 1). Daarvan af te wijken ware een stap in achterwaartsche richting!

X. *De heer BOGAARDT wenscht, dat een commissie van geneeskundigen in Ned. Indië worde samengesteld tot uitwerking van zijn denkbeelden en het doen van definitieve voorstellen voor de reorganisatie van den civiel geneeskundigen dienst.*

Naar mijn meening zullen, op de daarbij opgegeven gronden, bovenge-

1) Art. 1 § e van het Gouvernementsbesluit van 15 Febr. 1902, n°. 17, Staatsblad n°. 89.

noemde denkbeelden bij een commissie in Indië niet in goede aarde vallen. En waartoe wederom een commissie? Men weet reeds welke verbeteringen noodig zijn, doch evenzeer dat alles op de geldkwestie afstuit.

Het zal toch niet noodig zijn, om commissoriaal te doen uitmaken, dat één inspecteur voor den civiel geneeskundigen dienst in Indië te weinig is? Eén inspecteur, die een groot gedeelte van het jaar aan zijn bureau gebonden is, van wege de van hem verlangde statistische opgaven over de vaccine. Een commissie is toch onnoodig om te doen verklaren, dat één persoon afdoende contrôle kan uitoefenen op civiele geneesheeren, apothekers, doktersdjawa, vaccinateurs, inlandsche vroedvrouwen enz. enz. in ons zóó uitgebreid gebied.

Men beginne met 3 inspecteurs te benoemen, één voor West-, één voor Midden- en één voor Oost-Java, zooals reeds tevergeefs is voorgesteld. De inspecteurs van West- en Oost-Java kunnen dan tevens benut worden om regeerings-opdrachten te vervullen in de buitenbezittingen. Doch men aanvaarde dan ook de consequentiën, welke van de benoeming van meer inspecteurs het gevolg zullen zijn, o. a. verbeteringen aan ziekengestichten, drinkwatervoorziening, rioleering enz.

Aan de civiele geneesheeren geve men meer traktement (4 à 500 gulden 's maands) en make hen tot ambtenaren, terwijl zij in de eerste plaats in aanmerking behooren te komen voor de beter bezoldigde betrekkingen van stadsgeneesheer, op Banka, Sawah Loento enz.

Voorts zorg men voor opleiding van verplegings-personeel aan de drie stadsverbanden en stelde dat opgeleide personeel aan tot behoorlijk bezoldigde mandoers in de kleinere civiele ziekeninrichtingen. Van gewone koelies is toch geen behoorlijke ziekenverpleging te verwachten. Een daartoe strekkend voorstel — van medische zijde ingediend — werd terzijde gelegd, „omdat het zooveel geld kostte”.

Zoolang bezuiniging en nog eens bezuiniging in Indië het wachtwoord is, zoolang zal er voor den civiel geneeskundigen dienst aldaar niets degelijks tot stand kunnen worden gebracht. De aanstelling van een afzonderlijken chef over dien dienst zal ook volstrekt geen verbetering aanbrengen en is ook om redenen, welke thans hier niet ter sprake kunnen komen, niet wenschelijk. Wil men het goede, dan plaatse men een flinke post op de begrooting bijv. van honderdvijftig duizend gulden ten behoeve van den civielen geneeskundigen dienst in Indië en benoeme eerst dan een commissie, welke tot opdracht krijgt te overwegen, op welke wijze die gelden op zijn nuttigst zouden kunnen worden besteed.

J. HAGA,
*oud-kolonel, chef over den geneeskundigen dienst
in Ned.-Indië.*

Den Haag, 1 Nov. 1906.

S C H O O L A R T S E N.

Met de grootste belangstelling en nagenoeg onverdeelde instemming las ik de hoofdartikelen over „schoolartsen” van de hand van prof. BURGER. Waar prof. BURGER echter meent, dat in de groote steden de raad van den schoolarts (of van den medicus-hygiënist in het algemeen) kan „worden ontbeerd